

НОВ БЪЛГАРСКИ УНИВЕРСИТЕТ

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

на дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен
“ДОКТОР”

Професионално направление 3.8. Икономика

Докторска програма

„Световно стопанство. Международни икономически отношения”

АЛТЕРНАТИВНИ БИЗНЕС МОДЕЛИ В СФЕРАТА НА КРЪГОВАТА ИКОНОМИКА В ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ

Мина Любомирова Карпузова

Научен ръководител: доц. д-р Едуард Василев Маринов

Рецензенти: 1.

2.

София, 2024 г.

Дисертационната работа съдържа 215 страници, от които 184 страници са основен текст, разпределени в три глави и 31 страници библиография и приложения. Включва 30 фигури, 4 таблици и 5 приложения. Библиографията обхваща 149 заглавия, от които 87 на кирилица и 62 на латиница.

Дисертационната работа е обсъдена и насочена за защита от Департаментния съвет на Департамент „Икономика“ към Нов български университет на дата 01.10.2024 г.

Докторантът е зачислен в докторантура на редовна подготовка в Докторска програма „Световно стопанство. Международни икономически отношения“ към Департамент „Икономика“ в Нов български университет.

Защитата на дисертационния труд ще се състои открито заседание на научното жури на Г. от Ч. в на Нов български университет.

Материалите по защитата са на разположение на интересувалите се в Департамент „Икономика“ към Нов български университет.

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Динамиката на глобалните процеси и променящата се среда са ключови фактори, стимулиращи постоянното развитие и усъвършенстване на икономическата наука, чиято основана цел е анализът на взаимодействието между икономическите агенти в отговор на съвременните нужди на обществата. Нарастващите екологични, икономически и социални предизвикателства – загубата на биологично разнообразие, прекомерното замърсяване на въздуха, водата и почвата, изчерпването на ключови природни ресурси, социалното разделение и крайната бедност, изправят световната икономика, а и цялото човечество пред изключително важни и стратегически въпроси. Тези нови предизвикателства оказват директен натиск върху бизнеса, който трябва успешно да се адаптира към актуализираните правила, практики и потребителски нагласи и да приложи алтернативни практики, като икономическата трансформацията практически се осъществява от микро- към макроикономическо ниво. Поради ускореното увеличаване на населението на Земята и интензивната урбанизация световните ресурси постепенно, но трайно се изчерпват, докато количеството отпадъци прогресивно расте.

Темата за кръговата икономика е обект на множество дебати, а нейната **актуалност** произтича от нарастващата необходимост от устойчиви, навременни и трайни решения на свързаните с днешната действителност въпроси. Значимостта на проблематиката в съвременната икономическа наука изисква преразглеждане на концептуалната рамка и изграждане на нормативна уредба, насочена към плавен преход от линейна към кръгова икономика (КИ). Въпреки своята важност и актуалност, темата за кръговата икономика и конкретно за внедряването на алтернативни бизнес модели е недостатъчно изследвана в България. Във връзка с това в дисертацията е направен опит да се навлезе в дълбочина в спецификата на концепцията за кръговата икономика и на алтернативните бизнес модели в тази сфера.

Чрез систематизиране на събраната информация и последващ критичен анализ разработката откроява ключови тенденции, подходи и инструменти за разбиране и за преодоляване на предизвикателствата при внедряването на кръговата икономика на ниво компания в рамките на ЕС с фокус България.

Дисертационният труд е резултат от над 3 години проучвания на автора в сферата на кръговата икономика и устойчивото развитие. Неговата структура обхваща

систематизиране и анализ на научна информация по темата на вече публикувани конкретни изследвания и изведени теоретични обобщения, а също и емпирично проучване върху алтернативните бизнес модели в Р. България. Изследването се стреми да спомогне за по-задълбоченото разбиране на динамиката на икономическата трансформация на ЕС, която постепенно задава тенденции и променя световната икономика.

Предмет на изследването е промяната в бизнес моделите във връзка с прехода към кръгова икономика в Европейския съюз, като вниманието е фокусирано най-вече върху сравнителен анализ на компании, опериращи на българския пазар.

Обект на изследването са действащи компании в Европа и основно в България, внедрили принципите на кръговата икономика в своята дейност. Чрез сравнителния анализ на определени икономически индикатори е направен опит да се даде отговор на редица важни въпроси, например дали избраните компании са въвели успешно кръговите бизнес модели и ефективен ли е моделът на кръгова икономика; какви са новите регулации и как те допринасят за развитието на бизнес; как фирмите съумяват да се адаптират успешно към новите условия у нас. На базата на получените резултати са изведени икономически тенденции и могат да се формулират стратегии и политики в подкрепа на прехода към кръговата икономика в България.

Разглеждайки тези измерения, **основната цел** на дисертационния труд е **чрез проследяване на еволюцията на концепцията и инструментите за измерване на кръговата икономика да бъдат систематично проучени и обобщени европейските и националните политики и прилаганите от фирмите кръгови бизнес модели, като се направи оценка на икономическата им ефективност в рамките на ЕС с фокус върху приложението на тези модели в България.**

За да осъществяването на така поставената цел, в дисертацията са поставени следните **изследователски задачи**:

Да се направи подробен преглед на литературата по темата с цел систематизиране на теоретичните и емпиричните подходи и разбирания, свързани с кръговата икономика, алтернативните бизнес модели и икономическата им ефективност.

- Да се проследи еволюцията на концепцията за кръгова икономика, на базата на която да се изведе синтезирана дефиниция за съвременното възприятие на понятието, както и да се даде определение на алтернативен бизнес модел.

- Да се анализира от теоретична и от емпирична перспектива кои са основните причини, които налагат появата и приложението на алтернативните бизнес модели.

- Да бъдат систематично проучени и обобщени европейските и националните политики и прилаганите от фирмите бизнес модели, основаващи се на идеите и концепциите, свързани с кръговата икономика, в рамките на ЕС с фокус върху възможностите за приложението им в България;

- Да се разгледат водещият европейски опит и практики в сферата на кръговата икономика.

- Да се идентифицират и проучат българските фирми, които използват алтернативни кръгови бизнес модели. За изпълнението на тази задача е извършено кабинетно проучване на публично достъпни данни за дейността на българските фирми и са проведени структурирани интервюта на водещите български компании в тази сфера.

- Да се анализира и установи пазарно ефективен ли е моделът на кръгова икономика от гледна точка на постигане на желаните от компаниите резултати. За изпълнението на тази задача е направен сравнителен анализ на микроикономически данни за всяка една от фирмите.

- Да се анализират базисните трудности, стоящи пред установяването на алтернативните бизнес модели в Европа и в България. За изпълнението на тази задача са проведени структурирани интервюта сред представители на алтернативния бизнес у нас.

- Да се изведат препоръки, които да са оформени в две направления. Основните препоръки да са насочени към компаниите, които оперират на българския пазар и имат отношение към кръговите модели. Вторият вид да са адресирани до българските институции.

Основната теза, която дисертационният труд се опитва да докаже, е, че внедряването на алтернативните кръгови модели ще повлияе положително върху компаниите, опериращи на българския пазар, в посока подобряване пазарните позиции,

в резултат от което компаниите могат да очакват по-големи обороти и увеличение на пазарния си дял. Това от своя страна, заедно с промяната в потребителските нагласи, постоянно развиващата се нормативна уредба и осъзнатата необходимост от трансформация поради изчерпването на стратегически ресурси, в обозримо бъдеще ще доведе до увеличение на броя на бизнесите в България и в Европа, които използват кръгови модели на производство, потребление или работят в сферата на услугите.

Поради значителния обем на изследваните процеси в дисертационния труд са си поставени някои **ограничения** относно времевия обхват, географското разположение и същност на проучването:

- Обхванат е периодът от 2019 -до 2023 г., тъй като възприемането на концепцията за кръгова икономика е относително ново явление у нас и затова данните за отминали периоди са сравнително малко.
- Емпиричното изследване обхваща 11 активни към 2023 г.¹ компании, като анализът на статистическите данни на избраните компании се отнася за Р. България.
- Изследването засяга микроикономическите аспекти на модела на кръгова икономика в ЕС и в рамките на проучването няма да се разглежда преходът към кръгови модели на национално и/или глобално ниво.
- В рамките на дисертацията ефективността на модела се оценява от гледна точка на това дали се постига обща ефективност на дадената компания, а не в контекста на тясната дефиниция за понятието „икономическа ефективност“. В този смисъл в дисертационния труд пазарната ефективност на предприятие се измерва чрез динамиката на процента пазарен дял и подобряването на пазарните резултати.

За осъществяване на целите и задачите на дисертацията са проведени качествени и количествени изследвания с помощта на първични и вторични **източници на информация**. При разработването на дисертационния труд са използвани изследвания на български и чуждестранни автори, официални издания и статистически данни, включително политически документи и доклади на международни организации,

¹ Фирма „Унитрей Клъстер“ е прекратила своята дейност и не е активна към 2024 г., но компанията „Унитрейд 2002“ ООД е регистрирана и извършва търговска дейност, като собственикът и на двете компании е един и същ, а дейността им е сходна.

публично достъпни данни за фирмена дейност, резултати и информация, получена в рамките на собствените ни първични проучвания. Академичната литература обхваща разнообразие от научни дисциплини – икономика, екология, политически науки, международни отношения и регионални изследвания, което отразява интердисциплинарния характер на изследователската тема.

Първичните и вторичните **източници** са селектирани с цел да предоставят устойчива база за теоретичен анализ и за емпирична оценка. Чрез реферирание на академични списания, авторитетни текстове и подходящи политически документи проучването се стреми да осигури цялостно и завършено изследване на алтернативните бизнес модели в сферата на кръговата икономика. В допълнение, докладите и публикациите на международни организации като Организацията на обединените нации (ООН), на Европейската комисия и др. предоставят полезен анализ на глобалните тенденции в контекста на устойчивото развитие и кръговата икономика.

Методологията на изследване, използвана в дисертацията, е избрана така, че да улесни общия анализ на промените както в теорията, така и в практиката по отношение на внедряването на алтернативни бизнес модели в стратегиите на компании в ЕС. Тя включва преглед на литературата, казуси и теоретичен анализ, допълнени от интерпретация на емпирични данни (където е приложимо) и е комбинация от качествени и количествени изследователски методи. За да се идентифицират и проучат фирми, които използват алтернативни кръгови бизнес модели в България, и да се направи анализ на икономическата им ефективност на базата на събрани данни, както и на потребителските нагласи, са приложени три изследователски метода, обособени в две направления. Първото направление се отнася до проучване на избраните алтернативни модели и включва набор от микроикономически данни за всяка една от компаниите. За да се разшири обхватът на изследването и да се отговори на въпроса каква е икономическата ефективност на модела, е извършено и проучване на потребителските нагласи относно алтернативните бизнес модели у нас.

Използваните в изследването метода са следните:

- Метод 1: Кабинетно проучване на публично достъпни данни за дейността на разглежданите фирми на българския пазар в областта на кръговата икономика.
- Метод 2: Структурирани дълбочинни интервюта на водещи компании у нас в сферата на кръговата икономика.
- Метод 3: Онлайн анкета относно потребителските нагласи към алтернативните бизнес модели в България.

Проведените качествени интервюта с предварително определени фирми, извършващи дейност, пряко свързана с кръговата икономика, дават отговор на редица важни от икономическа гледна точка въпроси, например каква е основната мотивация за реструктурирането на дадения бизнес към по-устойчив модел; каква е пазарната ефективност на алтернативните бизнес модели; какви са основните трудности, пред които са изправени предприемачите в България. Получените отговори са систематизирани и въз основа на събраните данни и изведените от тях заключения са направени съответните препоръки, насочени към подкрепа на внедряването на кръговите бизнес модели у нас. На базата на предоставените данни е извършен сравнителен анализ, който има за цел да се идентифицират някои общи черти, разлики и най-добри практики в прилагането на кръговата икономика в ЕС и в България.

В допълнение, както беше посочено, е проведено и анкетно проучване, за да се анализират обществените нагласи към извършващото се реструктуриране. Предимството на метода на анкетата е най-вече, че изследвайки потребителските нагласи, могат да се прогнозира бъдещите тенденции на пазара и възможностите за адаптация и за успешно въвеждане на нов продукт или услуга и/или на нов бизнес модел.

Не на последно място, методологията демонстрира последователен подход към събиране, анализ и интерпретация на данни. Такъв подход осигурява гъвкавост и позволява обективно идентифициране и проследяване на динамичните тенденции, което е съществено за отчитане на промените в изследванията. Същевременно той гарантира, че изследването е подкрепено от основни емпирични данни, което потвърждава неговата достоверност и качество.

Дисертационният труд съдържа 215 страници, от които 184 страници са основен текст, разпределени в три глави и 31 страници библиография и приложения. Включва 30 фигури, 4 таблици и 5 приложения. Библиографията обхваща 149 заглавия, от които 87 са на кирилица и 62 на латиница.

Дисертацията е разделена на 3 основни части, като **съдържанието** ѝ, следвайки в логическа връзка поставените цел и задачи, се състои от увод, три глави и заключение:

УВОД

I. ПЪРВА ГЛАВА. ПРЕХОДЪТ ОТ ЛИНЕЙНА КЪМ КРЪГОВА ИКОНОМИКА

- 1.1. Линеен икономически модел – същност и характеристики
- 1.2. Концепцията за устойчиво развитие – характеристики и развитие
 - 1.2.1. Принципи и цели на устойчивото развитие
 - 1.2.2. Триизмерна визия за устойчиво развитие
- 1.3. Концепцията за кръгова икономика – еволюция и основни характеристики
- 1.4. Инструменти за измерване на кръговия преход
- 1.5. Кръговата икономика през погледа на критиците

II. ВТОРА ГЛАВА. ЗАКОНОДАТЕЛСТВО, СТРАТЕГИИ И ПОЛИТИКИ НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ В СФЕРАТА НА КРЪГОВАТА ИКОНОМИКА

- 2.1. Глобални инициативи, свързани с климатичните промени
- 2.2. Стратегии и политики на ЕС в сферата на опазването на околната среда и кръговата икономика
- 2.3. Европейско законодателство в сферата на кръговата икономика
 - 2.3.1. Стратегически насоки на ЕС за икономическа трансформация. Зелената сделка и пакет „подготвени за 55“
 - 2.3.2. План за действие за кръгова икономика на ЕС и приложението му в България
- 2.4. Стратегия на България за преход към кръгова икономика
- 2.5. Политиките на ЕС в сферата на конкурентоспособността и приложението им в България
 - 2.5.1. МСП и иновациите в контекста на кръговата икономика
 - 2.5.2. Транспорта в контекста на кръговата икономика

III. ТРЕТА ГЛАВА. АЛТЕРНАТИВИ И НОВИ БИЗНЕС МОДЕЛИ

- 3.1. Методология на емпиричното изследване
- 3.2. Метод 1. Алтернативни бизнес модели и пазарни резултати на фирмите на българския пазар: емпирично проучване
 - 3.2.1. Общи данни

3.2.2. Профил и основни характеристики на изследваните компании

3.2.3. Динамика на пазарното представяне на фирмите: анализ на резултатите

3.3. Метод 2. Качествено проучване на ефективността на водещи български компании у нас в сферата на кръговата икономика: структурирани дълбочинни интервюта

3.3.1. Общо описание и методологически бележки

3.3.2 Анализ на резултатите от метод 2

3.4. Метод 3. Онлайн анкета относно потребителските нагласи към алтернативните бизнес модели в България

3.4.1. Общо описание на анкетното проучване

3.4.2 Анализ на резултатите от метод 3

3.5. Представяне на някои добри примери от ЕС

3.6. Общи изводи от емпиричното изследване и препоръки

3.6.1. Икономически измерения: анализ на пазарната ефективност на модела на кръговата икономика

3.6.2. Тенденции и перспективи

3.6.3. Препоръки

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

ПРИЛОЖЕНИЯ

II. СИНТЕЗИРАНО ИЗЛОЖЕНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

УВОД

Уводът на дисертацията въвежда в темата и представя актуалността и значимостта на концепцията за кръговата икономика в световното стопанство. В тази част са описани обектът и предметът на анализ, целите, изследователските задачи, както и тезата, като фокусът на дисертационния труд са примерите от ЕС и България. Уводът накратко представя структурата на изложението и методите на изследване, обхватът и ограничителните условия.

ПЪРВА ГЛАВА:

ПРЕХОДЪТ ОТ ЛИНЕЙНА КЪМ КРЪГОВА ИКОНОМИКА

В първата глава е очертана теоретичната рамка на дисертационната работа чрез събиране и обработка на вторични данни, както и с помощта на традиционни методи на анализ. Тази част критично представя събраната научна информация, следвайки метода на дедукцията. В началото е направен исторически преглед на възникването на понятията „устойчиво развитие“ и „кръгова икономика“ и са анализирани причините, които водят до необходимостта от икономически преход и смяна на традиционния модел. Ниската ефективност в процеса на потреблението на стоки при линейния икономически модел, високата степен на експлоатация на природните ресурси, прекомерното замърсяване на околната среда, заедно с ограничената наличност на някои ресурси от критично значение, налагат необходимостта от неговата смяна. Алтернатива на този модел, по който икономиката функционира в днешно време, е моделът на кръговата икономика. Неговата главна задача е да допринесе за увеличаване на жизнения цикъл на продуктите чрез повторна употреба, ремонт, рециклиране или биоразграждане, екодизайн и същевременно да се минимизират отпадъците, следвайки естественото състояние на природата, в която, както се знае, нищо не се губи, т.е. няма "отпадъци".

Еволюцията на концепцията за кръгова икономика преминава през множество етапи, а нейното съвременно възприемане е свързано с идеята за промяна към по-устойчив и природосъобразен живот. Вземайки предвид това, на базата на преглед, структуриране и анализ на събраната литература по темата авторът извежда следното определение: *Кръговата икономика (КИ) представлява модел на производство и на*

потребление както на макро-, така и на микроикономическо ниво, при който целта е удължаване на жизнения цикъл на продуктите, като вложените материали са възобновяеми и/или биоразградими и влизат в затворен цикъл на преработка и употреба.

** Бизнес стратегиите, които се основават на пчеливи модел, работещ в противовес на конвенционалния линеен икономически модел, в дисертационния труд са обозначени като алтернативни бизнес модели. При тях целта е внедряването на устойчиви практики, като печалбата трябва да е синхронизирана с дейности, които водят по подобряване на състоянието на околната среда (или липса на вреда за нея) и се стремят към социална справедливост.*

Кръговият модел е широкообхватен и функционира съгласно принципите за устойчиво развитие. При него стремежът е икономическият растеж да се обвърже с минимизиране на генерираните отпадъци и опазване на околната среда, с ефективно използване на природните ресурси и подобряване на благосъстоянието на хората.

Концепцията за кръговата икономика е тясно обвързана с понятието „устойчиво развитие“. Съгласно теорията това е „развитието, което удовлетворява нуждите на настоящето, без да излага на риск възможността на бъдещите поколения да удовлетворят своите нужди“ (СКОСР, 1987, ч. I, с. 13). Темата за устойчивото развитие и за взаимодействието между трите му основни стълба – природата, обществото и икономиката, които съгласно теорията трябва да са в състояние на равновесие и постоянно взаимодействие, е широко застъпена в дисертационния труд. Същината на концепцията за устойчиво развитие е, че икономическият просперитет трябва да бъде реализиран в синхрон със социалното сближаване и с опазването на околната среда. Преходът към устойчиво развитие е стратегическа цел на Европейския съюз, дълбоко залегнала в европейските норми и ценности, и е съществена част от нововъведенията в нормативната му уредба. Кръговата икономика е един от начините за постигане на поставените устойчиви цели и на икономическа трансформация, която трябва да се осъществи на всички равнища – законодателно, гражданско общество и най-вече на ниво предприятия.

В този контекст **дисертацията задава и рамките на понятието „алтернативен бизнес модел“** – тук то се разглежда като бизнес стратегия, която се основава на пчеливи модел, работещ в противовес на линейната икономика. Целта на всеки бизнес модел е да осигури постигането на висока печалба и кръговите модели не правят изключение. Същественото различие при тях обаче е, че за да реализират тази цел, те се

възползват от принципите на устойчиво развитие и едновременно с това генерират добавена стойност за съответната организация. Такъв подход изисква иновативни решения и практики, което има положително въздействие не само върху компанията, но води и до ползи за обществото и за околната среда. Изследването навлиза детайлно в същността на алтернативните бизнес модели. Във връзка с това е обяснено как работи моделът „Канвас“, изграден върху разбирането на специфичната потребност на дадената група клиенти, която трябва да бъде задоволена. Това, което го отличава от традиционните модели, е, че той включва и раздел за социални и екологични разходи и ползи и се поставя акцент върху създаването на стойност.

Дисертационният труд **разглежда и анализира основни инструменти за измерване на успеваемостта на прехода към кръгова икономика на ниво фирма.** Изследователският интерес тук е обусловен от факта, че единствено чрез конкретни индикатори и цифрови данни може да се измери каква е ефективността на кръговите практики и по този начин да се установи какъв е темпът на икономическата трансформация. По данни на Световния бизнес съвет за устойчиво развитие през 2020 г. кръговата икономика представлява едва 9% като дял от световната (WBCSD, 2020). На този фон стремежът на ЕС е до 2050 г. европейските икономики да функционират изцяло в съответствие с кръговите принципи. За успешното прилагане на кръговия модел обаче е необходимо изграждането на обща стратегия и политика между бизнеса и правителствата, както и тяхната съвместна колаборация. Събирането, обработката и анализа на данните са ключов компонент във формирането на най-рационалните и ефективни стратегии както на ниво компания, така и на ниво национална и международни политики.

Анализът разкрива, че макар броят на компаниите, които имат активна роля в постигането на устойчиво развитие, да расте, то първостепенната цел на предприятията – да максимизират маржовете на печалба, остава непроменена. Бизнесът отчита тази тенденция като важен принос към икономическия растеж и към поддържането на напредъка. Въпреки това обаче не трябва да бъдат пренебрегвани и някои предизвикателства пред установяването на модела на кръгова икономика, които излизат извън рамките на простото разбиране за икономически растеж, например, че покачването на БВП често може да бъде в разрез с целта за опазване на околната среда. Недостатъчното отчитане на тези проблеми дава повод Европейското законодателство, свързано с устойчивото развитие и с опазването на околната среда, често да бъде критикувано, като опонентите се опитват да опровергаят прехода, базирайки се на

различни теории. Това показва колко е важно да се осъзнае, че успешното внедряване на кръговите модели в практиката изисква задълбочен анализ както на ползите, така и на негативите.

В този контекст дисертацията се опитва да даде обективна оценка на зелената трансформация и да разгледа по критичен начин модела на кръговата икономика (вж. част 1.5. Критичен подход). Основният извод в тази част е, че поради хетерогенността и комплексността на КИ съществуват различни стратегии, които пораждаат неизвестни, а липсата на стандартизация прави трудно точното измерване на ефектите и полезността. В този случай от съществена важност са анализът на ситуацията и предварителната оценка на риска. Преди да се инвестират средства, време и енергия в даден кръгов модел, е необходимо да се докаже, че той е най-ефективният възможен вариант, с относително най-малко негативно въздействие върху околната среда, който в същото време е и доходоносен.

От изложеното дотук може да се обобщи, че извършеният тук критичен анализ на модела на кръговата икономика спомага за идентифицирането и дефинирането на проблемните звена и за извеждането на решения за тях. Широкият обхват на дисертационния труд, заедно с използването на информация от достоверни източници обуславят и високата степен на обективност на съдържанието.

От представеното в глава първа изследване стигаме до заключението, че разнообразието и сложността на кръговата икономика водят до използването на различни стратегии. От голямо значение са също дефинирането на общовалидни индикатори и сътрудничеството между заинтересованите страни и законодателните органи. Линейният икономически модел не е достатъчно ефективен и устойчив и не отчита последиците от икономическите дейности върху околната среда и върху обществото. Въпреки предизвикателствата, пред които е изправено на практика, приложението на модела на кръговата икономика предлага перспективи в контекста на множеството екологични и икономически ползи, които я правят логичния избор за преход към устойчиво развитие. Дисертационният труд обобщава и систематично представя еволюционното развитие на концепциите за устойчиво развитие и кръгова икономика, като от академична и практическа перспектива този вид анализ на информацията може да даде насоки за ефективното ѝ приложение в бизнес практиката.

ГЛАВА ВТОРА:

ЗАКОНОДАТЕЛСТВО, СТРАТЕГИИ И ПОЛИТИКИ НА ЕС В СФЕРАТА НА КРЪГОВАТА ИКОНОМИКА И УСТОЙЧИВОТО РАЗВИТИЕ

За успешното прилагане на кръговия модел в европейската икономика е необходима широкомащабна дейност и тясно взаимодействие между държавата, обществеността и бизнеса. В този контекст една съвременна, работеща и подходящо развита нормативна рамка дава добра основа за реалното изпълнение и ускорение на процеса на икономическа трансформация. Поради важността и влиянието на законодателството върху алтернативните бизнес модели втората част от дисертацията е посветена на най-значимите европейски законодателни актове, политики и принципи, засягащи кръговата икономика и устойчивото развитие в ЕС и респективно в България. Регулаторната рамка и предоставените стимули или санкции влияят на курса на трансформацията и имат пряк ефект върху начина, по който ще се осъществи преходът. Дисертационният труд ретроспективно проследява най-значимите събития, довели до сегашните изменения в съвременната политика и до приемането на новата законодателна база във всички сфери, свързани с устойчивостта. Акцент е поставен върху ролята на ЕС в борбата с неблагоприятните климатични явления от гледна точка на въведените промени в законодателната рамка в контекста на устойчивото развитие и приложението им в България. Разгледани са политиките в сферата на конкурентоспособността, иновациите и транспорта като ключови за икономическата трансформация.

Зелената сделка е първият европейски законодателен акт, свързан с политиките за околната среда, транспорта и конкурентоспособността, в който е заложена целта за постигане на неутралност по отношение на климата до 2050 г. Дисертационният труд разглежда основните моменти в документа заедно с пакет „Подготвени за 55“. Съгласно промените се предвижда въвеждане на екологични критерии при определянето на изискванията за обществените поръчки. Това включва насърчаване на предложенията, които спомагат за намаляване на емисиите на парникови газове, опазване на природата, ефективно използване на ресурсите и промишлена симбиоза. Същевременно въвеждането на по-строги мерки за контрол би дало отражение върху икономиката, както и върху международните икономически отношения между Европа и нейните ключови партньори. В този контекст е анализирано евентуалното

въздействие на Зелената сделка и на пакет „Подготвени за 55“ върху икономиката на страните от ЕС и съответно върху българската икономика.

Нововъведенията в законите и в директивите са продиктувани от необходимостта от плавен преход от линейна към кръгова икономика. Вземайки предвид това, в дисертационния труд са разгледани и най-значимите законодателни актове, насочени към уреждането на този проблем. Разбира се, регулаторната рамка не би била ефективна, ако не се прилага по правилен начин и не включва всички основни акценти и оценки. Например у нас във връзка с плана на ЕС за преход към кръгова икономика през 2022 г. Министерството на околната среда и водите (МОСВ) изготвя и представя „Стратегия за преход към кръгова икономика 2022 -2027“, която отразява общата ни политика със Съюза по отношение на прехода.

Европейското законодателство по въпросите на кръговата икономика включва набор от множество правила и инициативи за устойчиво използване на ресурсите и за намаляване на отпадъците, които се превръщат в закони. Политиката на целия ЕС се ръководи от и се базира върху стратегията на ООН за устойчиво развитие. Тя е конкретна, с ясната цел за неутралност на климата и в нея е изтъкнато, че именно преходът към кръгова икономика е един от начините за постигане на устойчиво развитие. За успеваемостта на прехода е необходимо всички свързващи звена и институции да работят в синхрон, а бизнесът и обществото да бъдат навременно информирани и в същото време да им бъде предоставена възможност за институционална подкрепа и при нужда – за обезпечаване на допълнителни финансови стимули за справедлив преход.

Към 2024 г. нормативната уредба на ЕС е в процес на развитие и усъвършенстване. Това се отнася и за България, като тук са налице редица казуси, свързани с изграждането на стратегия за кръгов преход. На базата на извършения в тази глава анализ установихме, че страната ни е възприела и прилага голяма част от европейските директиви в изследваната сфера, но все още не е преминала на етап на реализация на част от заложените мерки за преход. Причините могат да бъдат разнообразни, но те не са обект на представеното изследване и могат да бъдат детайлно анализирани в отделна научна разработка.

Значима роля в дисертационни труд е мястото на МСП (малките и средни предприятия) и иновациите, които съгласно данни от Европейската комисия (ЕК)

съставляват над 99% от всички европейски предприятия и „създават две трети от работните места в частния сектор“ (ЕК 2022). По-голямата част от тях извършват своята дейност на национално ниво, но въпреки това общото европейско законодателство и политики са общовалидни и оказват съществено влияние върху развитието на МСП. В допълнение, статистиката сочи, че за 2015 г. МСП са генерирани 3,9 трилиона евро в добавена стойност и същевременно са осигурили работа на 90 милиона души (Справочник за Европейския съюз, 2021). Европейската общност осъзнава и оценява значението на МСП, като признава тяхната централна роля за развитието на цялостната икономика на Съюза, а посредством насърчаване на иновациите и подкрепа за МСП се подсилва връзката между кръговата икономика и конкурентоспособността. Поради тези причини, ЕС постоянно разработва, развива и подобрява нормативната уредба в тази сфера. Основната част от реформите са насочени към улесняване на чуждестранните инвестиции и търговията, намаляване на административните тежести и насърчаване на иновациите. Всички тези действия водят до повишаване на конкурентоспособността, допълнителен растеж и генериране на нови работни места, което представлява и една от главните цели на Съюза

Дисертацията разглежда обективно нормативната уредба на ЕС и конкретно на България в изследваната сфера и откроява някои важни въпроси относно нейното приложение на ниво бизнес, например: Доколко бизнесът ще съумее да се адаптира към новите условия и към заложените стратегии? До каква степен законите ще се спазват и дали контролният орган, отговорен за това, ще изпълнява качествено своите функции и задължения? Дали новото законодателство ще повлияе положително върху развитието на бизнеса у нас, или ще доведе до финансов натиск върху българските предприятия? Дисертацията навлиза в детайли и търси отговори на тези въпроси чрез емпиричното проучване, представено в трета глава.

ГЛАВА ТРЕТА: АЛТЕРНАТИВИ И НОВИ БИЗНЕС МОДЕЛИ

Целта на трета глава е да се идентифицират и проучат избрани фирми, които функционират съгласно модела на кръговата икономика в България, и въз основа на събраните от нас данни да се направи анализ на икономическата им ефективност, както и на потребителските нагласи. Емпиричното изследване спомага да се отговори на поставените в изследването въпроси относно икономическата ефективност на модела, неговото приложение в ЕС (с фокус върху България), както и бъдат очертани основите предизвикателства, пред които е изправен моделът у нас. На базата на анализа на събраните икономически данни е направен опит да се определят и перспективите на развитието на бизнеса в тази насока, което би позволило на организациите стратегически да планират как успешно да се адаптират към новите тенденции и условия.

- Както беше споменато, съгласно поставената основна цел и подцели са използвани 3 различни по своята същност изследователски метода, които са обособени в 2 направления. Първото направление се отнася до проучване на избраните алтернативни модели и включва набор от микроикономически данни за всяка една от компаниите съгласно метод 1: **Кабинетно проучване на публично достъпни данни за дейността на разглежданите фирми на българския пазар в областта на кръговата икономика** и метод 2: **Провеждане на структурирани дълбочинни интервюта на водещи компании у нас в сферата на кръговата икономика.**

За да се получи по-цялостен отговор на въпроса каква е икономическата ефективност на модела, е разширен обхватът на изследването, като е включено и още едно направление – анализ на потребителските нагласи относно алтернативните бизнес модели у нас, извършен с помощта на метод 3: **Онлайн анкета относно потребителските нагласи към алтернативните бизнес модели в България.**

За постигането на главната цел на трета глава са изведени следните изследователски въпроси, които допринасят да се изясни какви са икономическите ефекти при прилагането на модела на кръгова икономика у нас:

1. Каква е основната мотивация за реструктуриране на даден бизнес в България към по-устойчив?
2. Доколко алтернативните бизнес модели в нашата страна могат да се разглеждат като икономически ефективни?

3. Кои са основните предизвикателства, пред които са изправени алтернативните бизнеси у нас?

4. Какви са потребителските нагласи в България относно алтернативните бизнес модели?

5. Очаква ли се в бъдеще повишаване на дела на алтернативните бизнес модели в българската икономика?

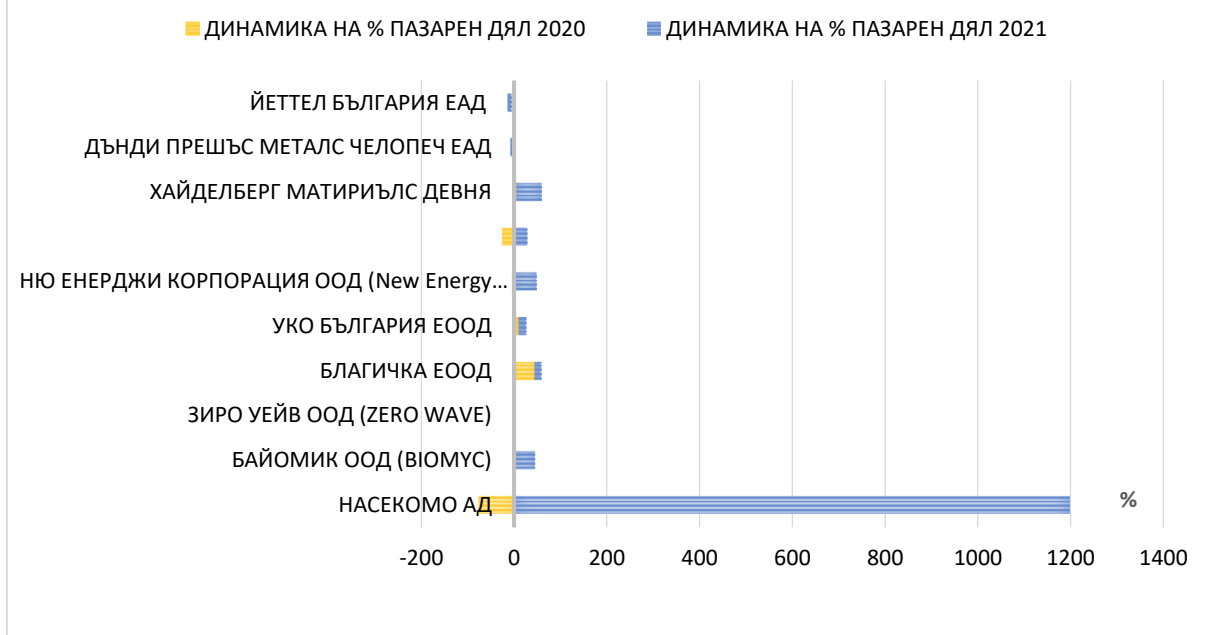
В допълнение в тази част са представени и няколко успешни примера от ЕС в сферата на природосъобразните практики, които са съпоставени с развитието на такъв тип практики на българския пазар, за да се разшири обхватът на анализа и да се осигури неговата коректност

Метод 1. Алтернативни бизнес модели и пазарни резултати на фирмите на българския пазар: емпирично проучване

За целите на икономическия анализ и установяването на определени тенденции е проведено кабинетно проучване на публично достъпни данни за дейността на избрани български фирми. Изследването обхваща 10 активни към 2023 г. нефинансови компании, които оперират на българския пазар и са внедрили кръгови принципи в техния работен процес, както и примера на една финансова институция.

Основният индикатор, избран за сравнителен анализ, е процент пазарен дял, който представлява ключов показател за оценка на конкурентоспособността на дадена фирма. Въз основа на събраната информация от Търговския регистър за оборота и за други характеристики на компаниите, както и на базата на макроикономическите данни, предоставени от НСИ, е изчислен пазарният дял на всяка компания поотделно, а също и средният пазарен дял за съответния сектор. По този начин се оценява и процентът пазарен дял на дадена фирма от сектора, както и неговата динамика през избрания период за всяка компания. Изчислените данни са представени таблично и графично, което улеснява анализа (вж. например игура 16).

ДИНАМИКА НА % ПАЗАРЕН ДЯЛ НА КОМПАНИЯ ЗА 2020-2021 Г.

Основният извод от анализа на наличните данни за изследваните компании е, че има съществена разлика между нововъзникналите компании и тези, утвърдени на пазара, по отношение на индикатора „процент пазарен дял“. Вижда се, че пазарното участие на утвърдените компании е значително по-високо в сравнение с това на нововъзникналите. Факторите естествено са много и разнообразни – например през годините утвърдените компании са повишили своята разпознаваемост, наложили са своя бранд и репутация, което ги прави по-привлекателни за потребителите и предполага по-голяма клиентска база. Същевременно с увеличаващия се брой клиенти с времето нуждите от ресурсите растат, което е предпоставка за развитие на компанията и възможност за инвестиции в маркетингови кампании, за реализиране на стратегии за икономии от мащаба, за инвестиции в иновации и т.н. В резултат от това се стига до увеличаване на капитала, растеж на предприятието и следователно – до по-голяма ефективност на избрания модел.

Въпреки посочените преимущества на утвърдените компании обаче, анализът на данните показва, че нововъзникналите компании от своя страна могат да бъдат по-адаптивни към новите условия и често са фокусирани върху иновациите, които при правилно интегриране могат да доведат до бърз растеж. Пример за това са фирмите „Насекомо“ АД, „Байомик“, „Ню Енерджи“ и др., чиято дейност е основана изцяло

върху иновационни модели. Изследването разкрива връзката между инвестициите в иновации и подобряването на ефективността и последваща по-висока успеваемост. На базата на събраните данни се установява също, че при нововъзникналите компании е налице тенденция към бърз темп на растеж на процента пазарен дял, което, при равни други условия, е индикатор за успеваемостта на модела.

В допълнение изследването констатира и още една особеност – че в условията на криза новите обстоятелства се отразяват неблагоприятно върху икономическите показатели на компаниите, а оттам и върху цялата икономика на страната ни.

Метод 2. Качествено проучване на ефективността на водещи български компании в България в сферата на кръговата икономика чрез провеждане на дълбочинни интервюта.

Интервютата са проведени в периода между 20.04.2022 и 06.12.2023 г. В тях участват 10 компании, които работят в сферата на кръговата икономика у нас и са внедрили алтернативен бизнес модел, и една финансова институция, която подкрепя устойчиви бизнеси и практики. Проучването на опита на българските предприемачи в тази сфера е от съществено значение за идентифицирането на проблемните звена и на основните предизвикателства пред бизнеса у нас и е важно за анализа на успеваемостта на модела.

Един от основите резултати е, че участниците в изследването твърдо заявяват, че кръговият модел води до икономическа ефективност, а ползите от неговото прилагане освен икономически са и финансови, като силно позициониране на бранда, повишаване на конкурентоспособността и като резултат - увеличено количество продажби, се прибавят и екологични ползи. Тези резултати, заедно с тези от анализа на микроикономическите данни, очертават тенденция, че внедряването на кръгов модел в стратегията на дадена компания е предпоставка за успеваемост и ефективност.

Друг важен резултат от проведеното емпирично проучване е идентифицирането на трудности, като респондентите посочват, че административните тежести, както и цялостната липса на ясен интерес от страна на държавата е най-голямата трудност пред внедряването на модела на КИ у нас. Това заедно с регулациите, които не са синхронизирани, както помежду си, така и на по-високо равнище, по начин че да работят в полза на развитието на българския бизнес в тази сфера, са основната проблематика пред така поставените икономически цели.

Сходство в резултатите на метод 1 и метод 2 се наблюдава при оценката на внедряването на иновации, като участниците в интервютата отбелязват, че прилагането на новите технологии и иновации е предпоставка за бъдеща успеваемост на дадена компания. Тази теория е подкрепена от анализа на микроикономическите данни на изследваните компании.

Метод 3: Онлайн анкета относно потребителските нагласи към алтернативните бизнес модели в България

В анкетното проучване, проведено през 2022 г., са взели участие 206 респонденти. Онлайн анкетата е представена под формата на количествен въпросник и цели да събере количествена, представителна и достоверна емпирична информация по отношение на потребителските нагласи относно екосъобразните продукти и услуги в България. Анализът на резултатите е от много голямо значение, защото дава възможност да се оцени мнението на потребителите, които на практика биха купували и използвали алтернативните продукти и/или услуги, предоставяни на българския пазар.

Основната констатация от проведената онлайн анкета е, че по-голяма част от българските потребители биха заплатили до 30% оскъпяване за дадена стока/услуга поради факта, че е екосъобразна. Тази потребителска нагласа дава основание за интегрирането на алтернативен „зелен“ подход в стратегията на дадена фирма, защото би повишило нейната конкурентоспособност на пазара при спазени всички други условия за качество на продукта/услугата. Това означава, че прилагането на такава стратегия би могло да бъде евентуална предпоставка за успех на компаниите в България.

Резултатите от онлайн анкетата, заедно с тези, получени от проведеното кабинетно проучване (метод 1) и дълбочинни интервюта (метод 2), **потвърждават основната теза на изследването ни, че моделът на кръгова икономка може да бъде икономически ефективен и да се прилага успешно в рамките на Европейския съюз, с фокус България.** Съпоставката между емпиричните данни от трите изследвания, сравнени с примери от други европейски страни, спомага за определяне на мястото на българската икономика в тази сфера и извеждане на препоръки за подобряване на модела у нас. Един от чуждестранните примери, които дисертационният труд разглежда е за първата индустриална симбиоза в Европа, която се намира в град Калундборг, Дания. Индустриалната симбиоза излиза отвъд

прилагането на единични устойчиви практики и представлява завършен етап на приложение на кръговата икономика, където сътрудничеството между различните индустрии при използването на отпадъците повишава тяхната жизнеспособност. Резултатът в този случай е висока конкурентоспособност на предприятията, като в същото време се задоволяват изискванията на обществото за опазване на ресурсите и околната среда и е добър пример за приложение на кръговата икономика.

Разликата между кръговите бизнес модели у нас и тези в другите европейски страни е по отношение на размера на бизнеса, в полза на нашите европейски партньори, които имат вече изграден сериозен опит в прилагането на кръговите принципи. Също така, европейските страни имат по-силно изградено сътрудничество между различните институции и бизнеси, по-висока икономическа стабилност и средства за научно-изследователска и развойна дейност, като примерите от ЕС показват дълбоко внедряване на много нива на модела и напредък, който ние следва да достигнем.

Друг съществен резултат от емпиричното изследване, което обхваща трите метода, е че се потвърждава тенденцията броят на алтернативните бизнеси модели в ЕС в сферата на кръговата икономика, а на по-късен етап и в България, силно да нарасне в обозримо бъдеще.

Въз основа на анализа, представен в трета глава се достига до 3 важни извода:

1. Внедряването на алтернативен бизнес модел води до повишаване на ефективността на компанията от гледна точка на подобряване на нейната конкурентоспособност, създава възможности за развитие на иновациите и допринася за намаляването на негативния антропогенен отпечатък, добавяйки допълнителна стойност на бизнеса.

2. Резултатите от емпиричното изследване доказват, че най-големите трудности, пред които са изправени алтернативните бизнес модели в сферата на кръговата икономика в България са сложната административна процедура и тежести. Те, както и липсата на интерес от страна на държавата и установените регулации не допринасят за развитието на българския бизнес. Посочените предизвикателства, особено когато са обвързани с политически кризи и икономическа нестабилност, се оказват сериозно препятствие пред редица компании, забавяйки твърде много процеса на трансформации в страната, като този ефект е най-осезаем при МСП.

3. Съпоставката между анализа на емпиричните данни от трите проучвания с примерите от други европейски страни играе важна роля при определянето на позицията на българските компании в областта на кръговата икономика и за извеждане на препоръки за подобряване на модела в България. В хода на изследването беше установено, че преходът от линейна към кръгова икономика е стратегически приоритет, успешно въведен в конкретни политически мерки в рамките на институционалната структура на ЕС. Силата на добрия пример е работещ подход за обмен на успешни бизнес модели, а съпоставянето на добрите практики очертава позиционирането на фирмите, опериращи на българския пазар, спрямо сходните в ЕС и дава насоката на развитие на кръговата икономика в Съюза и респективно у нас.

Вземайки предвид резултатите от проведеното емпирично проучване, са изведени и някои **препоръки** относно начините за подобряване на капацитета и възможностите на българските компании при прехода към кръгова икономика в България:

Първата препоръка е насочена към предприемачите и към мениджърите на български компании – те трябва да са запознати в дълбочина с модела на кръгова икономика и да разбират защо би било добре за тях да реструктурират бизнеса си, като възприемат и прилагат такъв модел. Липсата на достатъчно познания по темата може да бъде основание за отказ за реструктуриране на бизнеса. Важно е да се подчертае, че самото разбиране за това какво представлява моделът е предпоставка за успешното му интегриране, което ще осигури по-висока ефективност на компанията, ще намали разходите и като резултат ще доведе до увеличение на печалбата.

Втората препоръка е сходна на първата, но се отнася до повишаване на информираността на потребителите и на фирмения персонал относно модела на кръгова икономика. Това би могло да се постигне чрез провеждане на съвместни мероприятия и дейности, например специално пригодени обучения, засягащи тази сфера, между научните институции/университетите и бизнеса.

Третата препоръка е свързана с увеличение на инвестициите в иновации и в научно развойна дейност като ключов фактор за развитието на кръговите икономически модели и съществена част от икономическата трансформация.

Четвъртата препоръка е относно измерването и докладването на напредъка на компаниите, които са внедрили кръгови модели в своята дейност. Например,

компаниите могат да проследяват своите екологични показатели и как влияят върху околната среда. Правилното управление на отпадъците и добрата ресурсна политика, докладването на емисиите за парникови газове и други дейности, които могат да бъдат включени в нефинансов отчет, ще помогнат на компанията да намери начини и пътища за подобряване на своята ефективност. Организациите, вземащи под внимание тези аспекти, могат по-лесно да идентифицират областите, в които да оптимизират своите процеси, да намалят част от разходите си и да подобрят устойчивостта си. Важно е да се отбележи, че се очаква в близко бъдеще ESG² докладите да имат задължителен характер и за МСП, като изпреварващият опит в тази насока е предимство. В същото време нефинансовият отчет помага на предприятията да управляват адекватно, разумно и по прозрачен начин своя екологичен риск, което би привлякло нови клиенти, би подобрило имиджа на компанията и като резултат би ѝ донесло конкурентно предимство.

Петата препоръка засяга изграждането на партньорства. Споделянето на различни дейности и услуги, сътрудничеството между граждани, университети, държавни и обществени институции и организации от всякакъв вид при извършването на различни дейности е основно правило при развитието на модела на кръгова икономика. Обменът на ресурси, материали, опит, знания и информация между различните заинтересовани страни, както се случва например при индустриалната симбиоза, ще задълбочи интегрирането на кръговите принципи в цялата икономика, а това от своя страна би довело до значително подобряване на ефективността на работните процеси на всички участници в симбиозата. Примерите в това отношение са многобройни, а в България съществуват немалко предпоставки за изграждането на такива икономически системи, които да работят във взаимноизгодно сътрудничество и в тясна взаимовръзка. Препоръката е да се търси този ефект с цел постигане на максимална ефективност и на всестранна успеваемост.

Шестата препоръка е за по-голяма административна подкрепа от страна на държавата за преход към кръгова икономика. Споделянето на добри практики и проверката на актуалните законодателни актове биха могли да се осъществят например чрез изграждането на достъпна платформа. Административните тежести могат да се

² ESG - Environmental, Social and Governance (екологично, социално и корпоративно управление)

регулират чрез създаване на дигитални промени в системата. В платформата може да се включи и представяне на образователни програми и консултации за бизнеса, както и обмяна на опит и информация, свързани с регулаторни стимули или програми за финансиране. Интегрирането на различни подходи за стимулиране на прехода към кръгова икономика в България от страна на държавата би било важна подкрепа на фирмите, за да преодолеят множеството бариери и да съумеят успешно да инвестират в устойчиви и иновативни практики и алтернативни модели.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

През последните десетилетия концепцията за кръговата икономика постоянно се развива и усъвършенства, достигайки до своето съвременно възприятие като утвърден икономически модел и устойчив бизнес подход. Поради икономически и екологични фактори европейските лидери си поставят амбициозната цел за смяна на икономическия модел от линеен към кръгов. Тази задача се оказва сложна и обемна, което се дължи на множество условия и обстоятелства. В самата си същност кръговата икономика представлява всеобхватна и комплексна концепция, която обхваща почти всеки елемент от човешкия бит и живот. Ето защо за успешното интегриране на кръговия модел в цялостния икономически цикъл не само на Европейския съюз, но и в световен мащаб, от е изключително важно да бъде изготвена единна стратегия за политика и колаборация на всички нива – местно, национално, регионално и глобално. От особено голямо значение в това отношение е съвместната ефективна работа на бизнеса и на съответните правителствата.

В този контекст дисертационният труд се стреми да обясни същността и произхода на кръговата икономика и най-вече нейната икономическа ефективност, като изследва трите нейни обекта: институциите и законодателството, бизнеса, който се придържа към новата нормативна уредба, и крайните потребители, които са активни участници в процеса на преход. Следвайки тази тематична линия, дисертацията е разделена на три основни части, които дават отговор на поставените в увода изследователски въпроси относно икономическа ефективност на модела и предизвикателствата пред неговото установяване в рамките на ЕС с фокус Р. България.

С помощта на проведеното изследване и на последващия анализ на събраната информация дисертацията постига основната си цел: *чрез проследяване на еволюцията на концепцията и инструментите за измерване на кръговата икономика да бъдат систематично проучени и обобщени европейските и националните политики и прилаганите от фирмите кръгови бизнес модели, като се направи оценка на икономическата им ефективност в България.* Резултатите от проучването очертават тенденцията, че въпреки множеството проблеми и препятствия моделът на кръгова икономка може да бъде икономически ефективен и да се прилага успешно в рамките на Европейския съюз, включително и в нашата страна.

Основните изводи в дисертацията са направени на базата на проучената литература и на резултатите от анализа на емпиричното изследване. Въз основа на прегледа на литературата е изведено авторско определение за кръгова икономика и се достига до заключението, че кръговите бизнес модели водят до минимизиране на загубите и до увеличение на ефективността, като резултатите се характеризират с дълготрайност и многоаспектност.

Значимо постижение от изследването е анализът на систематизираните в таблица алтернативни бизнес модели у нас. Проучването разкрива връзката между внедряването на кръгов модел и повишаването на конкурентоспособността, изразена в динамиката на процента пазарен дял. Прегледът на икономическата ефективност на алтернативните бизнес модели в България показва, че фирмите, които са приложили по-задълбочено и всеобхватно кръгови подходи в организацията и в дейността си, са подобрили своята конкурентоспособност, изразена в нарастване на процента пазарно участие.

За обогатяване на анализа дисертацията дава и примери на алтернативни модели в други страни от ЕС, като ги сравнява с българските еквиваленти. Бе установено, че до голяма степен е налице сходство между представените модели в България и тези в другите държави членки, но разбира, се има и съответните специфики. Сравнителният анализ разкрива важни и съществени различия, най-вече по отношение на размера и на продължителността на опериране на пазара. Представените примери от Европейския съюз илюстрират широкото приложение на модела за дълъг период от време, на различни нива, както е и случаят с индустриалната симбиоза. В нашата страна компаниите в тази сфера са сравнително нови и с по-малък обхват на действие. Друга забележима разлика е, че в разгледаните европейски държави се отчита по-тясно и всеобхватно сътрудничество между различните институции и бизнеси, по-голяма икономическа стабилност и възможност за инвестиции в научноизследователска и развойна дейност, а обмяната на идеи за добри примери се възприема като успешен и перспективен подход. Същевременно обаче по отношение на улавянето и транспортирането на въглеродни емисии България в скоро време може да се похвали с осъществяването на най-големия проект на Балканите, с което да послужим за пример на други европейски страни.

Един от съществените приноси на дисертацията е идентифицирането на трудностите при установяването на модела на кръгова икономика, които са класифицирани, както следва:

- **Измерение:**
 - мащабност на задачата и нейното глобално измерение;
 - липса на достатъчно данни и унифициран инструмент за оценка и анализ на ефективността на модела.

- **Приложение на европейското законодателство и воля от страна на българката държава:**
 - контрол при приложението на законодателството;
 - административни проблеми;
 - липса на достатъчно воля и желание от страна на държавата за налагане на контрол и за ограничаване на негативите, породени от бюрокрацията.

- **Икономически трудности (за България):**
 - сравнително висока цена на екопродуктите и услугите;
 - необходимост от допълнително финансиране на компаниите, които оперират на територията на страната и желаят да внедрят алтернативен кръгов модел.

- **Обществени нагласи в България относно алтернативните модели:**
 - промяна на възприятията в обществото;
 - липса на информираност и на добра комуникация между правителството, администрацията и хората.

Проблемите на околната среда са глобален въпрос и за тяхното разрешаване са необходими огромен финансов и човешки ресурс, управленски умения и опит, както и обединяване на усилията на цялата световна общност. **Всеобхватното измерение на проблема** представлява и първото сериозно предизвикателство пред промяната на икономическия модел, което може да се преодолее чрез унифицирани стратегии за действие на всички нива и с помощта на сериозна и стабилна финансова подкрепа.

Преходът към кръгова икономика е дълъг и сложен процес, съпътстван от поредица от срещи и споразумения, в резултат от които се създава и постоянно се развива нова нормативна рамка. Трансформацията изисква смяна на конвенционалните източници на енергия със зелени, постигане на нетни нулеви въглеродни емисии,

промени в производствения процес, насърчаване на зелени практики, промяна в потребителските нагласи и др. Поради сложността и обема на материята, за да се оцени адекватно кръговият преход на ниво фирма, е необходимо да се приложат комплексни методи, включващи широка гама от показатели и критерии.

Единственият начин за определяне на прогреса по пътя на КИ е извършването на количествен анализ чрез ясно дефинирани и общовалидни индикатори. От направеното проучване се установи липсата на реален норматив за бизнеса и стандартизиран единен индикатор за измерване на кръговата ефективност на даден продукт/услуга или процес. Във връзка с това цел на бъдещи изследвания може да бъде изготвянето на универсален инструмент за измерване на фирмената ефективност при прехода към кръгови бизнес модели, както и за оценяване на ефектите и резултатите на макроикономическо ниво. Също така е необходимо да се разработят инструменти за улеснение на събирането на ESG данни и друга сходна информация на фирми за последващ анализ.

Визията и целите на обновеното европейско законодателство по отношение на околната среда са точно определени, ясни и еднозначни, като стремежът е постигане на устойчиво развитие. Въпреки това обаче остава големият въпрос: Дали преходът ще доведе до очакваните реални ползи и резултати, или напротив, ще се стигне до икономически натиск? Това е и причината преходът към кръгова икономика и устойчиво развитие да изисква дълбоки икономически и социални трансформации на всички нива – от промяна в потребителските нагласи до осъществяването на контрол и разбира се, осигуряване на стимули и подкрепа от страна на държавата, съответно на ЕС, към бизнеса и хората.

Новото законодателство приоритизира екосъобразните производства, но както в ЕС, така и у нас трудностите произлизат главно от приложението на закона и на контрола. Например, макар че съгласно обновения Закон за пластмасите всички еднократни пластмасови продукти са забранени в Съюза, въпросът кой и как извършва контрола и до каква степен България е подготвена да се справи с прилагането на новите мерки, включително с новите ESG изисквания, които са в сила от 2024 г., стои открит.

Един от ключовите проблеми, идентифицирани при провеждането на емпиричното изследване, е административната дейност у нас и липсата на помощ и стимули на национално ниво за развиването на алтернативни бизнеси. Административните процедури са тромави, излишно сложни и не облекчават процесите

на трансформация на компаниите. Съгласно проведените структурирани интервюта липсва достатъчно воля и желание от страна на държавата за улесняване на процеса, за налагане на контрол и ограничаване на негативите, дължащи се на бюрокрацията. Като цяло нашето ново законодателство е последователно в насочеността си към устойчивост и към опазване на околната среда, но приложението му, ефективността на неговото изпълнение, както и общият контрол невинаги са на необходимото ниво. Непълната координация между различните държавни нива, институции и служби често затруднява изпълнението на политиките и на програмите за преход към кръгова икономика. Освен това е необходимо да се подобри административната ефективност, прозрачност и гъвкавост, както и да се насърчи от страна на компетентните органи и организации по-активното участие на бизнес сектора и на гражданското общество в процеса на преход.

В хода на представеното изследване са идентифицирани и няколко икономически ефекта, които възпрепятстват бързата и успешна икономическа трансформация. Въпреки че алтернативните бизнес модели в сферата на кръговата икономика са конкурентоспособни от гледна точка на ресурсна ефективност, развитие на иновациите и екологична и социална отговорност, което подобрява имиджа на компаниите, на базата на проведеното анкетно проучване се установи, че екосъобразните продукти не са конкурентни по отношение на **показателя „цена“**, който много често е решаващ фактор при избора на дадена стока. Също така поради поставените високи екологични цели и нови стандарти на ЕС съществува и възможност за допълнително повишаване на цените на стоките, предназначени за износ. Това от своя страна може в още по-голяма степен да намали конкурентоспособността и реализацията на тези стоки и услуги на нашия континент.

В този контекст, за да може повече хора да купуват устойчиви продукти и услуги е необходимо да се приложат мерките за преход от стана на ЕС и да се приложат от нашата държава, за подпомагане на устойчивите производствата. Налага се необходимостта от допълнително държавно финансиране и стимулиране на компаниите, които оперират на територията на Р. България и желаят да внедрят новия алтернативен кръгов модел.

Важно е да се отбележи, че повишаването на доходите на населението на България и неговия жизнен стандарт би стимулирал в голяма степен потреблението на

„зелените“ артикули и услуги, което от своя страна би допринесло за ускоряване приложението на новите бизнес модели в цялостния стопански живот на страната.

По отношение на икономическите резултати, ако разгледаме взаимоотношенията между обществото и природата на равнище фирма, мерките за избягване замърсяването на природата често се оказват икономически неизгодни, като в краткосрочен план се увеличават разходите и се снижава печалбата. Една системна реализация на тези производства може да се постигне само тогава, когато фирменото ръководство приеме като основна своя цел грижата за природната среда, като в този случай дружеството следва да бъде подпомогнато от страна на държавата. Това безспорно означава, че внедряването на КИ изисква сериозни първоначални инвестиции от различни източници и нива.

Друга съществена трудност, установена в хода на представения в дисертацията анализ, е свързана с обществените нагласи относно прехода към кръгова икономика. Обнадеждащо е все пак, че въз основа на анкетното проучване може да се обобщи, че расте броят на потребителите, които смятат за необходимо извършването на тази икономическа трансформация. Като сериозен проблем се откроява и липсата на достатъчно информация и яснота по темата, както и недостатъчната **комуникация и обсъждане на цялостния процес в обществото**. В крайна сметка всяка промяна идва от хората, а това изисква да им бъде предоставяна по-задълбочена и пространна информация по въпросите, засягащи околната среда. Повишаването на знанията и на нивото на осведоменост на потребителите по темата предполага и промяна в нагласите и действията на цялото общество. Тук е важно да се отбележат ролята и значението и на социално-психологическия аспект, който не бива да бъде пренебрегван. Във времето, в което живеем, и в свят на „еднократната употреба“, заобиколени от отпадъци, това неминуемо рефлектира върху нашите вътрешни нагласи и усещания. За промяната на този тип поведение са необходими време и допълнителни знания за осъществяването на стратегическата цел да живеем в чиста и икономически стабилна Европа.

В глава трета от дисертационния труд са обобщени основните изводи от направеното емпирично проучване и са изведени препоръки към бизнеса и към администрацията с цел ускоряване и по-всеобхватно възприемане на икономическата адаптация. Теорията определя кръговата икономика като модел, който води до икономически растеж, развитие на иновациите, генериране на нови работни места и

увеличаване на конкурентоспособността на микро- и съответно на макроикономическо ниво, като същевременно се стреми да минимизира негативното въздействие върху околната среда. Въпреки множеството трудности тази обосновка е подкрепена в дисертацията и въз основа на събраната и обработена информация. Получените резултати потвърждават основната теза на изследването, че **моделът на кръговата икономика може да бъде ефективен по отношение на пазарната си резултатност и да повлияе положително върху компаниите, а добрите практики, възприети от ЕС, е напълно постижимо да се прилагат успешно и в България.** В обозримо бъдеще се очаква броят на алтернативните бизнеси у нас, а и в другите европейски страни, които прилагат алтернативни бизнес модели в сферата на КИ, да нарасне, което ще доведе до важни икономически, екологични и социални ефекти.

В заключение, за успешната адаптация на новия модел в цялостния икономически, политически и социален живот в ЕС, включително в България, е необходимо да се приложи комплексен и мащабен подход, обединяващ усилията както на държавата, бизнеса и науката, така и на цялото общество, за да бъде ефективно осъществен преходът към този нов, устойчив и по-прогресивен икономически модел. Ключовите компоненти са глобално сътрудничество между държавите, подобряване на комуникацията между правителствата, обществото и бизнеса, използване на единни инструменти за измерване и оценка на прехода, финансова подкрепа, стимули от страна на държавите и на ЕС, цялостна реформа в управлението на всички нива, заедно с осъществяване на качествен контрол и наблюдение на действията и решителна промяна на потребителските нагласи. Или, както е изтъкнато в Доклада „Брундтланд“ в края на 80-те години на XX век: „Единодушни сме в убеждението си, че сигурността, благоденствието и самото оцеляване на планетата зависят от тези промени и че те трябва да бъдат извършени сега“ (СКОСР, 1989, с. 1).

III. СПРАВКА ЗА ПРИНОСНИТЕ МОМЕНТИ В ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Систематизирана е нова интердисциплинарна по своята същност концептуална рамка, която обединява кръговата икономика, устойчивото развитие и алтернативните бизнес модели.

2. Чрез систематизация и анализ на най-значимите законодателни актове в сферата на кръговата икономика в ЕС и в България са идентифицирани възможностите за развитие и ограниченията, произлизащи от видоизмененото законодателство, на базата на което са изведени препоръки на микро- и макроикономическо ниво.

3. Изведени са авторски дефиниции на понятията „кръгова икономика“ и „алтернативни бизнес модели“.

4. Анализирани са съществуващите инструменти за оценка на кръгови модели на ниво бизнес, в т.ч. чрез сравнителен анализ на съществуващи модели и практики в контекста на кръговата икономика в международен аспект.

5. От методологическа гледна точка задълбоченият анализ на алтернативните бизнес модели в България, който обединява емпирично проучване на всички нива – законодателство, бизнес и общество, би могъл да се прилага за по-голям период от време и по-голям обем от изследвани компании.

6. В практико-приложна перспектива чрез емпирично изследване на практиката в България са изведени обобщения и изводи относно икономическата ефективност на кръговия модел, трудностите по неговото прилагане и обвързаността му с екологичните и социални ползи, като на тази база са направени препоръки за внедряването и развитието на новите бизнес модели в сферата на кръговата икономика в редица български фирми и предприятия в синхрон със световните и с европейските тенденции.

7. Обосновано е разработването на единна дигитална платформа за споделяне на добрите практики в сферата на кръговата икономика в България.

IV. СПИКЪК С ПУБЛИКАЦИИТЕ ВЪВ ВРЪЗКА С ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Карпузова, М. (2022). Зелените бизнес модели – стратегическо конкурентно предимство. *e-Journal VFU*. ВСУ "Черноризец Храбър". ISSN 1313-7514.

2. Карпузова, М. (2022). Съвременни европолитики в контекста на Зелената сделка [online]. В: *Годишник Икономика и бизнес / Economy and Business Yearbook*, 2022. ISSN 2534-9651.

3. Карпузова, М. (2023). *Кръговата икономика, през погледа на критиците*. В: Сборник с доклади, Международно висше бизнес училище. Издателство на МВБУ, IBS Press. ISBN 978-619-7610-18-5.